

Lojze Ude

DEKLARACIJSKO GIBANJE PRI SLOVENCIH*

Deklaracijsko gibanje imenujemo gibanje, ki se je kot končno poglavje zgodovinskih združevalnih teženj jugoslovanskih narodov začelo med prvo svetovno vojno na tleh habsburške monarhije s tako imenovano majniško deklaracijo v avstrijski poslanski zbornici 30. maja 1917. Naj vam jo priključem v spomin: »Podpisani poslanci, združeni v Jugoslovanskem klubu, izjavljajo, da zahtevajo na podlagi narodnostnega načela in hrvatskega državnega prava, naj se vsa ozemlja monarhije, v katerih bivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, združijo pod žezlom habsburško-lotarinske dinastije v samostojno državno telo, ki bodi prosto vsakega narodnega gospostva tujcev in zgrajeno na demokratičnem temelju. Za uresničitev te zahteve svojega enotnega naroda bodo zastavili vse svoje sile. — S tem pridržkom se bodo podpisani udeleževali parlamentarnega dela.« — Slede podpisi vseh leta 1911 izvoljenih jugoslovanskih poslancev avstrijske polovice monarhije. Dva sta medtem umrla, Matko Mandić in Franc Povše, tržaški dr. Gustav Gregorin je bil v emigraciji in je postal član Jugoslovanskega odbora v Londonu, koroški Franc Grafenauer pa je bil zaprt. Srb dr. Božo Vukotić je podpisal deklaracijo pozneje.

Nekaj mesecev po 30. maju 1917 majniška deklaracija niti na Slovenskem ni bila deležna kakšnega vidnejšega, izrazitejšega ljudskega odobravanja, priznanja, čeprav ni bilo brez poskusa začeti s shodi zanjo. Že za 1. julij 1917 je bil sklican shod v Ljubljani, »da bi poslanci pred ljudstvom razpravljali o jugoslovanskem vprašanju, a ga je vlada prepovedala«, tako je zapisano v Jegličevem dnevniku 1. julija 1917. Za majniško deklaracijo so se izjavili konec avgusta duhovniki črniške (na Goriškem) in kranjske dekanije in septembra Zveza avstrijskih jugoslovanskih učiteljev. Šele z izjavo za majniško deklaracijo 15. septembra 1917, tako imenovano ljubljansko izjavo, objavljeno v slovenskih časnikih, podpisano na prvem mestu od ljubljanskega škofa Jegliča, za Slovensko ljudsko stranko (SLS) pa tedaj še od dr. Ivana Šušteršiča, za liberalno Narodnonapredno stranko (NNS) od dr. Ivana Tavčarja, za slovensko katoliško delavsko demokracijo pa od treh njenih zastopnikov, se začne množično gibanje za majniško jugoslovansko deklaracijo, s številnimi izjavami občinskih odborov, z zbiranjem množičnih osebni in društvenih podpisov zanjo, spomladi 1918 pa z velikimi zborovanji, tabori.

* V skrajšani obliki predaval na V. kongresu zgodovinarjev Jugoslavije v Ohridu, 6. septembra 1969 (podsekcija B II. sekcije).

Ker pomeni ta izjava v deklaracijskem gibanju res »mejniki v našem narodnem življenju«, kakor se izraža Slovenec 18. septembra 1917, naj se pri njej pomudim nekaj več kakor v predavanju v Zagrebu 27. decembra 1968. Inicijativno za to izjavo je dal nedvomno škof Jeglič. Za podpis te izjave je hotel — to je razvidno iz zadevnih zapiskov v Jegličevem dnevniku v dneh tik pred 15. sept. in tik za njim (po prepisu, shranjenem v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani) — pridobiti ne samo slovenske politične zastopnike iz Kranjske, temveč tudi iz drugih avstrijskih dežel, v katerih so bili Slovenci, in še goriškega metropolita Sedeja ter tržaškega škofa Karlina. Ali se je obrnil tudi na mariborskega škofa Napokojca, ni razvidno. Toda Sedej je odločno odklonil in je Jeglič nato opustil misel, da bi podpisal pod izjavo še tržaškega škofa Karlina, čeprav je ta v to privolil. Tavčar je sporazumno z Jegličem povabil tudi socialdemokrate, ki pa niso podpisali. »Ker pa še ni bilo podpisov iz Štajerske in tudi ne od liberalne stranke iz Trsta, smo sklenili, da se omejimo na Kranjsko. Hitro sem vse pripravil, da sta izjavo prinesla v soboto 15. septembra Slovenec in Narod«, tako je zapisano v Jegličevem dnevniku pri 18. septembru.

Najprvotnejši nagib in namen te Jegličeve iniciative je bil, zanesti v deklaracijsko gibanje več življenja, večjo bojevitost. V Jegličevih zapisnih ob 15. septembru ni sicer nobenega govora o tem, da je hotel poudariti s to svojo izjavo avstrijsko in dinastično lojalnost. To je šele v nekaterih poznejših Jegličevih izjavah, ko so ga zaradi podpisa te izjave časniki vladnih strank napadali in ko mu je tudi dunajska vlada dala vedeti, da niso zadovoljni z njegovim podpisom te izjave. Še ob 14. juliju 1920 je zapisal Jeglič: »Res, bil sem zvest Avstrijec in gabilo se mi je očitno in posebno skrivno delovanje zoper Avstrijo. Želel pa sem od nekdanj, da bi se Jugoslovani združili v celoto. A vedel sem, da je izvršitev te želje nemogoča brez izredno hude prekucije. No, vojska je pa vse tako pretresla in preobrnila, da se mi je ta združitev zdela mogoča. Ker je na to merila majniška deklaracija, mi je bila draga. Ker se pa ljudje zanjo niso vnelali ali boljše rečeno, ker se niso znali prav razpoznati in se niso ganili, jaz sem pa čutil, da bo vse izgubljeno in bomo ponemčeni, če se v tem ugodnem času ne dvignemo, sem storil, da so podpisale vse stranke. Moj podpis je bil merodajen in začelo se je gibanje, ki je mogočilo Jugoslavijo. Hvala Bogu, ki je vse te okolnosti tako vodil, da so bili moji koraki popolnoma zakoniti.« To zakonitost je Jeglič v svojih dnevniških zapisih oktobra 1918 izvajal iz pristanka avstrijske vlade na Wilsonove pogoje za premirje. Je nekaj naivnih, morda tudi preveč samozavestnih formulacij v tem zapisu, smemo pa Jegliču verjeti, da je bil glavni namen ljubljanske izjave 15. septembra 1917 in Jegličevega podpisa pod to izjavo, razgibati ljudske množice v boju za politično združitev slovenskega naroda z drugimi jugoslovanskimi narodi. Tudi okoliščina nezaupanja, že starejšega datuma, nasproti Šušteršiču, v letu 1917 še vedno načelnika SLS na Kranjskem in skozi vso vojno kranjskega deželnega glavarja, ter dokaj splošno mnenje, da Šušteršičev podpis majniške jugoslovanske deklaracije ni bil iskreno mišljen, je navajala Jegliča na misel, da sestavi izjavo za deklaracijo in jo predloži Šušter-

šiču v ponoven podpis. To je nekoliko točnejša osvetlitev ljubljanske izjave, kakor bi bilo to morda mogoče razumeti iz formulacije zadevne trditve mojega zagrebškega referata.

Dejansko se je začelo množično gibanje za majniško jugoslovansko deklaracijo šele po ljubljanski izjavi zanjo. Zavzelo je najprej dvoje oblik: obliko izjav občinskih odborov in obliko osebne podpisovanja izjav zanjo ter društvenih izjav. Izjave so bile naslovljene na Jugoslovanski klub na Dunaju.

Izjave občinskih odborov in osebnih podpisnikov, navadno kot izjave žena in deklet, večkrat tudi mlajših fantov — starejši letniki so bili pri vojaki — ter društvene izjave zanjo so bile sproti objavljene v časnikih. V velikem številu so te izjave shranjene v Pokrajinskem arhivu v Mariboru (PAM). Koliko je ta zbirka še popolna, ne morem reči. Gre za 805 ovitkov, pol. V mnogih polah je tudi po več izjav. 445 pol je izjav iz Štajerske (karton I, II), 252 iz Kranjske (k. III), 49 iz Goriške (k. IV b), 26 iz Istre (k. IV c), 27 iz Dalmacije (k. V a), 44 pa iz Hrvatske (k. V b). Izjave koroških Slovencev za majniško deklaracijo so shranjene na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani.

Manj kakor v raznih izjavah in akcijah poslancev Jugoslovanskega kluba se v teh izjavah kaže radikalizirajoči vpliv oktobrske revolucije, posebej njenega načela o pravici narodne samoodločbe, nadalje radikalizirajoči vpliv sodelovanja s Čehi in ameriške vojne napovedi tudi Avstro-Ogrski 7. decembra 1917. Izjave in akcije poslancev so bile pač zavarovane s poslansko imuniteto. Ta je bila po oživitvi parlamentarnega življenja maja 1917 velika in zelo varna zaščita poslanca. Ko so v obdobju nemškega kurza, zaostrenega še po Seidlerjevi izjavi 3. maja 1918 zahtevali deželni šefi, da bi bilo treba zoper hujskaško delovanje poslancev, posebej zoper njihove govore na shodih, poseči po radikalnejših sredstvih in da bi bilo treba omejiti poslansko imuniteto, je odgovorilo notranje ministristvo, da je sicer čisto prav in v redu, da se vlagajo proti poslancem ovadbe na državno tožilstvo pristojnih sodišč, da pa še ni primera, da bi avstrijska poslanska zbornica izročila sodišču poslanca zaradi njegovega političnega delovanja. To je bilo namreč utemeljeno v strankarskih razmerjih v avstrijski poslanski zbornici. Slovanskih poslancev je bilo 236 in 19 Italijanov in Romunov, nemških poslancev pa je bilo 215, toda med njimi je bilo 40 socialnih demokratov, ki za izročitev poslanca sodišču zaradi političnega delovanja verjetno tudi ne bi glasovali. Drugače je bilo to z zbiralci izjavnih podpisov za majniško jugoslovansko deklaracijo, drugače tudi z izjavami občinskih odborov. Nabiralci podpisov in tudi sami podpisniki so bili neposredno dosegljivi najrazličnejšim šikanam politične oblasti, žandarmerije. Ta si je zlasti na Koroškem in v posameznih predelih Štajerske dovoljevala velike samovoljnosti, nasilstva in je imela posebno na Koroškem vso oporo prav v deželnem predsedniku Adolfu v. Friesu do leta 1917, od leta 1917 pa v grofu Lodronu. V Arhivu Slovenije (fasc. JK-11) je spomenica koroških Slovencev o nasilstvih do leta 1917, 84 tipkanih strani. Nasilstva predvsem zaradi podpisov na izjavah za majniško jugoslovansko deklaracijo so opisana v več interpelacijah Jugoslovanskega kluba, nasilstva v vseh vojnih letih pa tudi

še v obširnem poročilu uradne komisije, ki ga je našel dr. Janko Pleterški v Verwaltungs archivu na Dunaju. V splošnem nemškem pritisku na slovenski narod kot ovira na poti do Jadranskega morja so bili zlasti koroški Slovenci in štajerski Slovenci v Dravski dolini vedno pod hudim pritiskom nemške germanizatorične buržoazije.

Med vplivi, ki so zradikalizirali jugoslovansko gibanje na tleh habsburške monarhije, omenjam tudi vpliv oktobrske revolucije. Za meščansko vodilno plast deklaracijskega gibanja to seveda ni bil vpliv razredno revolucionarne vsebine oktobrske revolucije, katere se je meščanstvo jasno da balo. Sprejelo pa je meščanstvo nacionalno-revolucionarno vsebino oktobrske revolucije z načelom pravice narodne samoodločbe, ki je v času brestlitovskih mirovnih pogajanj stopilo tako močno v ospredje. Tretjega decembra 1917 so bile v delegacijah in v Zagrebu pa tudi v Spinčičevem govoru v avstrijskem parlamentu podane izjave v duhu pravice do narodne samoodločbe. Ljubljanski poslanec Ravnihar je na seji avstrijske poslanske zbornice 19. decembra 1917 proti avstro-ogrskemu zunanjemu ministru zagovarjal boljševisko definicijo aneksije.¹ Predsedstvu nemške, avstro-ogrške, ruske in ukrajinske delegacije pri mirovnih pogajanjih v Brestlitovskem je poslal Jugoslovanski klub memorandum dne 31. januarja 1918, v katerem zahteva, naj se avstro-ogrskim narodom zjamči popolna pravica samoodločbe in da se k pogajanjem pripustijo tudi zastopniki Jugoslovanov in drugih avstro-ogrskih narodov, da se dogovore o neomejeni samoodločbi narodov v monarhiji, ki se mora popolnoma svobodno in z garancijami izvesti. Isto je ponovil Jugoslovanski klub v interpelaciji zaradi zaplembe objave tega memoranduma. O tem sem nekaj več govoril v zagrebškem predavanju.

O radikalizirajočem vplivu Čehov na politiko JK je v novi knjigi Milade Paulove »Tajný výbor« nekaj zelo zanimivih, bistveno novih podatkov. Morda najvažnejša je informacija Paulove, da je bil Korošec oktobra meseca 1917 povabljen od češkega Tajnega odbora, formalno pravzaprav od dr. Kramača, v Prago. Po zaupnem razgovoru s predsednikom Tajnega odbora dr. Šamalom je bilo dogovorjeno, da JK ne bo izročil memoranduma, odgovora na povabilo vladnega komisarja princa Lobkowitza. »S tem se je v bistvu končal tako imenovani novi kurz dvorne politike,«² tako pravi Paulova. Mislila je pri tem na spravljeni kurz z določenimi obljubami, ki pa bi zavrl radikalizacijo politike JK, če bi se JK spustil v ta, čeprav tajna pogajanja.

Natančnejše obdelave izjav za majniško deklaracijo po raznih kriterijih, posebej po uporabi habsburške klavzule, to je zahteve po politični združitvi Jugoslovanov pod žezlom habsburške dinastije, še nimamo. Po približni cenitvi je s tega vidika pisal o teh izjavah slovenski zgodovinar prof. Fran Kovačič.³ Po prvem pregledu teh izjav in prav tako kakor Kovačič po približni cenitvi morem reči: Nad polovico teh izjav vsebuje

¹ Stenographische Protokolle des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichstages, XXII. Session, 2711.

² Milada Paulova, Tajný výbor, Praha 1968, 340.

³ Fran Kovačič, Odmevi majske deklaracije, Čas XXI, 1926—1927; odsleje: Kovačič, str...

še zahtevo po politični združitvi jugoslovanskih narodov pod žezlom habsburške dinastije ali omenja cesarja Karla vsaj še v zvezi z odobravanjem njegovih mirovnih prizadevanj. A tudi v izjavah s habsburško klavzulo je poudarek jasno na zahtevi po politični združitvi Jugoslovancev v eni državi.

Nemce so seveda dražile najbolj izjave iz neposredne bližine slovensko-nemške etnične meje. Za majniško deklaracijo se je izjavila hribovska občina Pernice. Agitator, ki je pregovarjal občinske odbornike te občine za podpis majniške deklaracije, pripominja: »Čudno, kako so bili gorjanci navdušeni, ko sem jim govoril o Jugoslaviji.«⁴ Za deklaracijo so se izjavile občine Sv. Primož na Muti, Remšenik, izjavile so se s podpisi tudi nekatere občine Dravske doline, tj. doline od Dravograda do Maribora, tega nacionalno tedaj najbolj ogroženega dela Slovenske Štajerske.⁵ Zelo odločna, čeprav omenja še žezlo habsburške dinastije, je izjava žen in deklet iz mejne občine Št. Ilj nad Mariborom, za katero se je že desetletja bil izredno zagrizen, vroč, vsestranski boj, politični za občinsko zastopstvo, za jezikovno pripadnost pri ljudskih štetjih, gospodarski, ker so Nemci hoteli to občino osvojiti z nakupovanjem zemlje, kulturni za šolo. »Svobodno, spoštovano in edino hočemo domovino zlasti me, ki trpimo že leta in leta pod krutim nasilstvom, me, ki ne poznamo vojne že zadnja 4 leta, temveč ves čas svojega življenja. Naj ne bodo razvaline naših domov, naša prodana polja in gorice žalostni pomniki potomcem. Nikdar! Iz sleherne duše, orošene z naših znojem in našimi solzami, vstani nova moč, nova vera in novo upanje, iz teh treh pa nova, preizkušena in postoterjena ljubezen, ki naj bo zvesta stražnica Jugoslaviji!«⁶ Iz Št. Ilja, Cirknice, Ceršaka in Selnice je bilo 973 podpisov. Za politiko JK se je izjavila tudi občina Ruše, najzavednejša in najbojevitejša slovenska občina Dravske doline, ki so jo nazvali Nemci zaradi tega »Mali Beograd«.⁷ Na dan sarajevskega atentata je bila v Rušah velika sokolska prireditev, slučaj seveda, zaradi katerega pa so prebivalci Ruš morali mnogo pretrpeti. Izjava občinskega odbora Ruše z dne 2. dec. 1917 je kratka: »Občinski odbor Ruše izreka JK, posebej še vrlemu in neutrudljivemu načelniku velečastitemu gospodu dr. Korošču izredno zahvalo in priznanje za neustrašeno, smotno in dosledno delovanje v smislu majniške deklaracije.«⁸

Za politiko JK se je izjavilo tudi mnogo občin Slovenskih goric. V velikem številu so se zglasile žene in dekleta iz mesta Radgona in trga Gornja Radgona. V mariborskem okraju je bilo zbranih blizu 10 tisoč podpisov. V Trbovljah in okolici so nabrali 4.483 podpisov. Podpisati pa nista hotela socialnodemokratska voditelja dr. Sitter in Čobal z uteme-

⁴ Kovačič, 291.

⁵ V razgovoru z menoj je Franjo Baš tudi za čas Avstro-Ogrske odločno zagovarjal upravičenost poimenovanja slovenskega dela Štajerske s Slovenska Štajerska.

⁶ Pokrajinski arhiv Maribor, Acta declarationi faventia, karton I, št. 107; odslej le: PAM, ADF, k..., št...

⁷ Mirko Lešnik, Dravska dolina pred prvo svetovno vojno (rokopis, str. 21, pri U.

⁸ PAM, ADF, k. II, št. 317/1.

ljitvijo, da naj iz izjave izpadeta papež in vladarska oblast. V celotnem okraju Celje je bilo zbranih 29.768 podpisov. Zelo zanimiv dokument navdušenja tedanje študirajoče mladine je izjava 68 celjskih gimnazijcev. Glasi se: »Celjski slovenski dijaki se pridružujemo jugoslovanski deklaraciji z dne 30. V. 1917 v njenem polnem obsegu. Prisegamo ji zvestobo do smrti. Navdušeno pozdravljamo jugoslovanski pokret, vse, kar je proti njemu, pa preklinjamo. Jugoslavija je naše življenje, izven nje je tema in smrt. Kličemo ji ob tej slovesni priliki naš viharni živio, naši veliki nepremagljivi Jugoslaviji! — Slava velezaslužnemu voditelju naše velike ideje dr. Korošcu in vsem poslancem JK! Vemo, da ne bodo ugasnili v njih srcih zlati cilji, vemo, da bo sledila zarji prava luč svobode. Odoberamo odločen nastop knezoškofa dr. Jegliča. Našim češkim sobojevnikom bratski Na, zdar! — Preklinjamo dr. Šušteršiča in njegove privrženice, izdajice, kojih delo je smrt, kojih pristaš biti pomeni duševni samomor — Z največjim poudarkom zahtevamo mir s samoodločbo narodov, ki naj nam prinese prostost in ki naj napravi konec brezmiselnih, živinskih moritvi. — Jugoslaviji pa kličemo še enkrat: Mi smo tvoji otroci, zvesti in srčni, mi smo tvoja bodočnost, zavedamo se naše dolžnosti, o majka naša Jugoslavija!«⁹ Med podpisniki sta bila tudi Fran Onič in Jernej Stante. Onič je bil pozneje, leta 1924, urednik »Slovenske misli«, Stante pa njen sodelavec.

Od približno 380 občin Slovenske Štajerske je poslalo izjavo za majniško deklaracijo in zaupnico JK 215 občin. Davčnorazrednemu občinskemu volilnemu redu, ki je tudi v občinah s slovensko večino siromašnega prebivalstva omogočal, da je imela večino občinskega zastopstva manjšina imovitejših Nemcev ali tako imenovanih Nemcem prijaznih Slovencev (deutschfreundliche Slowenen), je pripisati, da ni bilo še več občinskih izjav za majniško deklaracijo. Podpisov za majniško deklaracijo je bilo nabranih na Štajerskem 72.038. Med njimi so bili tudi podpisi goriških beguncev in slovenskih rudarjev iz Fohnsdorfa pri Judenburgu.

Od prvih 25 izjav v III., kranjskem kartonu Acta declarationi faventia Pokrajinskega arhiva Maribor je 15 izjav, ki habsburške dinastije ali cesarja Karla sploh ne omenjajo. Toda nekdo je prišel na misel, da je treba občinskim odborom, po veliki večini kmečkim, olajšati sestavo izjav za majniško deklaracijo in zaupnic JK. In je sestavil ter dal tiskati obrazec, ki vse to vsebuje, vsebuje pa tudi habsburško klavzulo. Mislim, da je temu obrazcu pripisati dejstvo, da je tudi na Kranjskem, kjer se razen v območju nekaterih veleposestev in nemških industrijskih podjetij, npr. v Tržiču, na Jesenicah, v Domžalah ni bilo bati nemškega nacionalističnega pritiska, razmeroma veliko izjav z habsburško klavzulo. Kot zaupnica JK pa so tudi te izjave pomenile nezaupnico avstrijakantskemu Šušteršiču in njegovi politiki. Od 368 kranjskih občin je podpisalo izjavo za majniško deklaracijo in zaupnico JK 189 občin.¹⁰ Če ne več, je pripisati to vplivu Šušteršiča, ki je bil do konca vojne kranjski deželni glavar, deloma pa tudi dejstvu, da je Notranjska prav v obdobju te podpisne akcije spadala

⁹ PAM, ADF, k. I, št. 38.

¹⁰ Kovačič, 282.

pod ožje vojno ozemlje, na vojnem ozemlju pa so armadna poveljstva imela veliko oblast in mnogo možnosti strahovanja. To se je pokazalo zlasti v območju tistega armadnega poveljstva, ki je imelo svoj sedež v Beljaku.

Omenil sem že, pod kakšnim pritiskom so živeli Slovenci na Koroškem. Kljub temu pa je bilo tudi tam 19.000 podpisov. Za majniško jugoslovansko deklaracijo se je izjavilo tudi 9 občinskih odborov.¹¹ Kovačič pravi, da je bilo na Kranjskem le 28.327 zasebnih podpisov. Toda ne gre pozabiti nad 200.000 ženskih podpisov, ki jih je 24. marca 1918 ob velikih slovesnostih izročila žena ljubljanskega župana Tavčarja v roke predsednika JK dr. Korošca, od katerih nedvomno odpade veliko število prav na Kranjsko.

Na Goriškem se je izjavilo za majniško deklaracijo najmanj 28 občin. Veliko je tudi število izjav z osebnimi podpisi. Goriška je bila dolgo časa vojno ozemlje tudi še potem, ko so bili konec oktobra 1917 vrženi Italijani na Piavo.

Vse to množično deklaracijsko gibanje v obliki občinskih izjav in izjav z osebnimi ali društvenimi podpisi, pa je marca meseca 1918 prešlo v viharo gibanje na raznih shodih, zborovanjih, taborih. Pred marcem 1918 so bili dovoljeni le sšrankarski in društveni shodi, ki niso imeli značaja vsenarodnih shodov. Vsi ti shodi, sestanki, zborovanja so bili v zaprtih prostorih. Že za 1. julij 1917 so sklicali poslanci JK, kakor sem že omenil, shod v Ljubljano, a ga je vlada prepovedala. Za 10. januar 1918 je sklical tak shod predsednik JK dr. Korošec v Kostanjevico v bližini Novega mesta. Tudi te ga je politična oblast prepovedala. Ni povsem jasno, kako naj si po doslednih prepovedih takih shodov pred marcem 1918 razložimo, da so vlada, okrajna glavarstva, marca meseca 1918 začela naenkrat dovoljevati javne manifestacijske shode za majniško deklaracijo, taboro v stilu slovenskih taborov iz šestdesetih in sedemdesetih let 19. stoletja. Mogoče je to posledica pravnega mnenja, ki ga je februarja meseca dala Obere Staatsanwaltschaft (O. St. A.) — danes bi rekli vrhovno javno tožilstvo — na prošnjo štajerskega namestnika Clarya, kakšno stališče naj zavzame do agitacije za majniško deklaracijo, konkretno do zbiranja podpisov zanj. O. St. A. je izjavilo — kratko — da v agitaciji za majniško deklaracijo ni nič kaznivega, »ker ni nameravana odcepitev, od avstrijske državne skupnosti, ko gibanje izrečno poudarja, da novo ustanovljena jugoslovanska država ostane pod žezlom habsburške dinastije.«¹² Temu mnenju pravosodno in notranje ministrstvo ni ugovarjalo, le ministrstvo za deželno brambo (Ministerium für Landesverteidigung) je imelo razne pomisleke in rezerve. Žandarmerija pa je bila podrejena temu ministrstvu. Prav to pravno mnenje je marca 1918 morda že omogočilo sklicevanje manifestacijskih shodov, taborov za majniško deklaracijo. Bolj verjetno pa je občutek zmagoslavja in relativne varnosti habsburške monarhije

¹¹ Tako Ehrlich v La Carinthie, Paris 1919, 17; Pleterski pa je našel, da se je izjavilo za majniško deklaracijo 10 koroških občinskih odborov; znana je tudi izjava za majniško deklaracijo s 104 podpisi koroških duhovnikov.

¹² Arhiv Slovenije, fasc. Ministrstvo za notranje zadeve, Dunaj 1917/18, Jugoslovanska propaganda, majniška deklaracija, Smrt dr. Kreka.

spomladi 1918 — mislim na januarski izjavi Lloyda Georgea in Wilsona ter na relativno ugoden položaj Nemčije in Avstro-Ogrske na bojišču — po svoje vplival, da je avstrijska vlada pričakovala, da bodo Čehi in Jugoslovani ob takem položaju postali zmernejši. Pašičeva vlada je dejansko tudi res postala popustljivejša. Drugače je bilo z Jugoslovanskim klubom in s Češko zvezo.

Če odštejem od 21 shodov, zborov, taborov — pod enim od teh nazivov so poročali o njih časniki od marca do junija 1918 — sedem shodov, ki so bili prepovedani in na katerih torej ni prišlo do sprejema resolucij, je le v resolucijah krškega shoda 10. marca 1918 še omenjena habsburška krona, resolucije shoda v Trstu, 30. maja, pa govore še o življenjskih interesih monarhije, to verjetno iz strahu pred položajem, ki bi nastal za Trst z razpadom habsburške monarhije. Opozarjam na zadevno Tumovo stališče. V resolucijah ostalih 12 shodov habsburška dinastija, krona ali žezlo ni omenjeno, resolucije ne izražajo kakšne skrbi za habsburško monarhijo. V resolucijah pozdravljajo zborovalci delo Jugoslovanskega kluba, začeto — to izražanje je značilno — z jugoslovansko deklaracijo 30. maja, izrekajo zaupnico JK in na podlagi načela pravice narodne samoodločbe zahtevajo samostojno jugoslovansko državo in takojšnjo sklenitev miru.

10. marca so bili štiri shodi: v Krškem, v Škofji Loki, v Šentpetru na Krasu (danes Pivka) in v Kamniku. 17. marca so bili trije shodi oziroma tabori: v Žalcu, v Št. Ilju pri Velenju in v Logatcu. Na taboru v Žalcu so govorili razen Korošca in Ravniharja tudi disident hrvatsko-srbske koalicije Budisavljević in saborski poslanec Peršić.

Tabor v štajerskem Št. Janžu pri koroškem Dravogradu 7. aprila 1918, v teku 1 meseca že 9. shod ali tabor, je bil pravzaprav tabor za koroške Slovence. Na Koroškem je med vojno pritisk na Slovence zavzel tako silovitost in take oblike, da zborovanje, kakršno je bilo v Šmihelu pri Pliberku maja 1914, leta 1918 ni bilo več mogoče. V teku vojne se je največ koroških Slovencev na enem kraju, z namenom zborovanja, zbralo na občnem zboru Katoliškega političnega in gospodarskega društva za koroške Slovence 24. januarja 1918, in sicer v hotelu »Trabesinger« v Celovcu; bilo jih je okrog 1000.¹³ Celovski Nemci so zborovanje motili in poslopje zborovališča obmetavali s kamenjem. Nemški nacionalisti so napadli tudi tabor v Št. Janžu: s Koroškega je pripeljal napadalce žihpoljski župan, tako imenovani »Nemcem prijazen Slovenec« Lutschounig, iz Maribora pa urednik »Marburger Zeitung« Norbert Jahn. Zborovalci, med njimi tudi nekaj vojakov in ruskih ujetnikov, pa so s krajniki, nalomljenimi iz bližnjih plotov, pognali napadalce v beg. Nemški časniki so zakričali. »Marburger Zeitung« je govorila o Koroševi meščanski vojni in o krvavem taboru. Glas o tem je prodrl tudi v inozemstvo.¹⁴

S tem taborom je prenehala vladna toleranca do takih shodov, zborovanj. V nadaljnjem je izšla prepoved shodov pod milim nebom in prepoved udeležbe vojaštva in ujetnikov na takih shodih. Nemški nacionali-

¹³ Slovenski Narod (SN), 29. jan. 1918.

¹⁴ Andréj Oset v svojih spominih (pri U.): »O tem shodu je pisal tudi rotterdamski Kurant«.

stični politični tabor in deželni šefi so pritisnili na vlado, da take shode sploh prepove. Aprila nato ni bilo nobenega shoda več. Sredi aprila so se zastopniki JK, med njimi Korošec, udeležili v Pragi 13. aprila 1918 za prisege čeških poslancev, da bodo vztrajali, dokler ne bodo priborjeni temeljni nezavisnosti češkega naroda.

Na sestanku načelnikov parlamentarnih klubov 3. maja, ki se ga pa predsednika JK in Češke zveze iz protesta nista udeležila — parlament je bil 16. marca 1918 na nedoločen čas odložen — je imel ministrski predsednik Seidler govor, ki pomeni v politiki Avstrije začetek zaostrenega nemškega kurza. Na tem sestanku je Seidler govoril tudi o jugoslovanskem vprašanju in je rekel: »Kar se tiče Juga, obstaja jugoslovansko vprašanje in obstaja potreba o njem razpravljati. Govornik ne ve, ali se bo kdaj ustanovila jugoslovanska država. Izključeno to pač ni. Toda tu govoriti o tem je nemogoče, ker ne prihaja v poštev samo Avstrija, marveč tudi Ogrska in Bosna. Vnaprej se torej o tem ne more govoriti. Govornik tudi noče govoriti o tem, ali bi bilo mogoče priključiti posamezne avstrijske pokrajine. Eno pa je precej jasno: Če bi taka državna tvorba nastala — samoumevno je mogoče govoriti le o taki, ki bi bila pod žezlom njegovega veličanstva in bi bila integriran sestavni del monarhije — bi ne izšla iz mirovnih pogajanj in bi v to državno tvorbo predvsem ne bili pritegnjeni tisti deli avstrijskega državnega ozemlja, ki leže na poti proti Jadranskemu morju in ki so v tesni zvezi z nemškim jezikovnim ozemljem.«¹⁵ S formalno umerjeno dikcijo ministrskega predsednika je nato zelo jasno zagrozil, da je v interesu države treba omejiti hujskaške agitacije, ki ogrožajo mir države in mir med narodi. Proti taki agitaciji hoče ministrski predsednik nastopiti z vsemi zakonitimi sredstvi.

Ta Seidlerjeva izjava je bila vojna napoved političnim združevalnim težnjam slovenskega naroda s Hrvati in drugimi jugoslovanskimi narodi, tudi pod habsburškim žezlom. Seidlerjeva izjava je habsburško klavzulo pri Slovencih popolnoma razvrednotila. Logično sklepanje iz Seidlerjeve izjave je bilo za Slovence: Če združitev s Hrvati in Srbi ni mogoča pod habsburško dinastijo, potem pač brez nje. Težišče majniške deklaracije se je preložilo na zahtevo združenja slovenskega naroda z drugimi jugoslovanskimi narodi. Po tej Seidlerjevi izjavi je postalo na Slovenskem popolnoma jasno: Komur je bilo več do združitve kot do habsburške dinastije, se je odločil za politiko JK, komur pa je bilo več do monarhije kakor do združitve, se je odločil za politiko Šušteršiča.

Ko je nato s 1. julijem 1918 začel izhajati v Ljubljani še peti dnevnik, tj. Šušteršičeve Novice, je »Slovenec« ostro reagiral. Na odgovor Novic je »Slovenec« 4. julija repliciral med drugim takole: »Novice pravijo, da je Trumbičevi družbi okoli 'Slovenca' vsak, kdor reče, da je Slovenec, izdajalec. Ni izdajalec kdor reče, da je Slovenec, pač ja je izdajalec, kdor nas skuša odtrgati od slovanskega juga in prikleniti na nemški sever. In to delajo Novice. Ni izdajalec, kdor trdi, da je Slovenec, pač pa slepi javnost tisti, ki trdi, da bomo sami kos nemškemu navalu. In to delajo Novice. Proč z njimi!«

¹⁵ Laibacher Zeitung, 4. Mai 1918, Nr. 102; Neue Freie Presse, 4. Mai 1918, Morgenblatt, Nr. 19285; SN, 4. maja 1918.

Značilno v tej Slovenčevi repliki je, da se prav nič ne brani očitka, da spada v Trumbičevo družbo. Razviden pa je iz te replike tudi temeljni motiv jugoslovanskega gibanja na Slovenskem: otresti se nemškega gospostva, sistema germanizacije. Druga temeljna gibalna silnica jugoslovanskega gibanja na Slovenskem pa je bila ideja o Jugoslovanih kot enem narodu. Do nasprotja med tema dvema motivoma pa je prišlo šele po ustanovitvi jugoslovanske države.

Poslanci JK pa so še nadalje sklicevali in organizirali shode. Dokler se niso Seidlerjeve grožnje pretvorile v ustrezna upravna navodila, uredbe, je v mesecu maju uspelo še 6 taborov. 6. maja je bil velik tabor v Postojni »Notranjska od dobe taborov še ni videla takega tabora,« je pisal »Slovenski narod«. 12. maja je bil na Bizeljskem ob Sotli velik slovensko-hrvatski tabor, Mariborska Straža je pisala o 6 do 8 tisoč zborovalcih. Hrvatskim govornikom je bilo prepovedano govoriti. Toda kljub temu je govoril prof. Cherubin Šegovič. Prvi shod, ki je bil v seriji shodov od začetka marca dalje prepovedan, je bil shod v Trbovljah, 19. maja. Toda tedaj je vladni zastopnik še dopustil, da je prepoved sporočil zborovalcem sklicatelj sam. To je storil slovenski klerikalni poslanec Benkovič. Ko jim je naznanil prepoved, pa je še rekel, »naj zborovalci strehne za tem, da se doseže demokratična jugoslovanska država, prosta tujega gospostva in na podlagi samobdločbe.«¹⁶ Govorila sta še socialni demokrat Čobal in župnik Časl.

Med tem je 25. maja sprejel cesar v posebni avdienci zastopnike Nemcev in renegatov iz Slovenske Štajerske, Koroške, Kranjske (tudi iz Kočevja) ter iz Primorske. Govori teh zastopnikov ter cesarjev odgovor so dejansko, le v še bolj surovi obliki, ponovili Seidlerjeva izvajanja z dne 3. maja. Tako so prav na usta samega cesarja Slovenci zvedeli, da nimajo v Avstriji kaj opraviti, da je avstrijsko cesarstvo pravzaprav le sestavni del Nemčije.

26. maja 1918 je bil tabor v Št. Vidu, eden izmed največjih. Zborovati pa so morali že v zaprtem prostoru. Mnogo zborovalcev je ostalo izven zborovalne dvorane. Govorili so Korošec, dr. Lovro Pogačnik, za NNS dr. Fran Novak, za JSDS pa Anton Kristan, ki je utemeljeval svoj nastop takole: »Socialdemokratska stranka se doslej ni udeleževala manifestacij. Sedaj pa nam vnovič hočejo kratiti svobodo dihanja, pripravljajo persekucije onim, ki se bore za svobodo. Od nikogar si ne damo več zapovedovati. Socialdemokrati se bojujejo tudi za to, da bi bil narod enak narodu. JSDS stoji že leta na stališču, da so Slovenci, Hrvati in Srbi en narod. Jugoslovanski socialdemokrati bomo v tem boju storili svojo dolžnost.« itd. Prva točka resolucij, ki so jih sprejeli na tem taboru, se glasi: »Tisoči Jugoslovancev, zbrani na narodnem taboru v Št. Vidu pri Vižmarjih, kjer so naši očetje že pred 50 leti zahtevali odpravo deželnih meja na naši zemlji, izjavljajo: Vseh teh 50 let krivic in zapostavljanj na vseh poljih, zlasti s strani države ter vrivanja tujcev, ki hočejo preko naših teles priti v posest našega morja, nas je globoko prepričalo, da našemu narodu ni zdravega napredka, ne obstanka, če ne bo izvajal sam na svoji

¹⁶ SN, 21. maja 1918.

zemlji oblasti državne moči. Zato iskreno pozdravljamo delovanje JK in njegovo deklaracijo od 30. maja 1917, s katero so se vzbudile speče sile našega naroda do nezmagljive moči.¹⁷

Pod vtisom sprejema zastopnikov nemštva iz slovenskih dežel pri cesarju je bila 27. maja še skupna seja slovenskih političnih strank, SLS, NNS in JSDS. Sklenili so, da se bo narodno gibanje vodilo skupno in enotno in da se izda oklic na narod. Poročilo o tem je bilo v časnikih skoraj v celoti zaplenjeno, zaplenjen je bil tudi oklic na narod.

Shod v Družmirju pri Šoštanju 30. maja je bil prepovedan. Ljudje so se vendarle zbrali. V Družmirje so poslali iz Šoštanja 30 orožnikov in vojaštvo. Poslanec Verstovšek pa je kljub temu trikrat govoril.¹⁸ Nadaljnjih 6 shodov je bilo prepovedanih »zaradi nevarnosti hudodelstva kaljenja miru po par. 65 kaz. z.« ali »zaradi nevarnosti prestopka (Aufwiegelung) po par. 300 kaz. z.«. Ljudje pa so se kljub temu zbrali in kljub prepovedi so poslanci mogli nekaj govoriti.

Mesec maj 1918 moremo imeti za najbolj viharen mesec v deklaracijskem gibanju. Jaz namreč štejem k deklaracijskemu gibanju tudi upore slovenskega vojaštva v tem mesecu: v Judenburgu, v Murauu, v Radgoni, v Ljubljani. Drugje sem opisal te upore. Znano je, da je vprašanje, ali moremo šteti k deklaracijskemu gibanju tudi te upore, sporno. Jaz jih štejem k deklaracijskemu gibanju — kratko — iz naslednjih razlogov: Nemškoavstrijsko vojaštvo se ni upiralo, tudi vojaški in civilni funkcionalni spisi tistih dni, shranjeni največ na dunajskem Kriegsarchivu, ki sem jih pregledal, dokazujejo upravičenost take trditve. Oporo za to trditvev pa imam tudi v spisih češkega zgodovinarja Karla Pichlika ter v novi knjigi Milade Pavlove Tajný výbor. Nič zato, če so bili zelo vidno med temi uporniki ujetniki, ki so se vrnili iz Rusije, tako imenovani povrnjenci. Resolucije, sprejete na shodih, taborih deklaracijskega gibanja, so zelo odločno poudarjale načelo pravice do narodne samoodločbe in zahtevo po miru. In mir je bil tisto, kar so povrnjenci iz Rusije predvsem pričakovali. A to je bilo razpoloženje, kakor sem že rekel, tudi nemškoavstrijskih povrnjencev, pa se ti niso upirali. Še 24. septembra 1918 je pisal ministrski predsednik Hussarek škofu Jegliču. Očita, kaj da vse poslanci na shodih govore, kaj da časniki pišejo, nato pa pravi: »Sad takšnih obsodbe vrednih izgrediv v mišljenju, govorjenju in pisanju, je duševno razpoloženje tistih verolomnih vojakov, ki so se dali zavesti v očiten upor in ki so se še pred usmrtitvijo označevali za ‚slovenske junake‘ in so še v zadnjih trenutkih klicali: Proč z Avstrijo!« Tako Hussarek.¹⁹

Zborovanje na Vrhniki, sklicano od Kmečke zveze, 2. julija 1918, se je kljub prepovedi razvilo v enega največjih shodov, taborov teh mesecev. Tako ugotavlja urednik »Slovenca« Izidor Cankar. Korošec je govoril najprej ob sprejemu na kolodvoru. Na zborovališču je samo sporočil ljudem oblastno prepoved shoda. Ko pa je odšel v gostilno »Pri črnem orlu«, so šli tisoči za njim. Z balkona sta nato govorila Korošec in Gostinčar. 25 orožnikov in oblastni zastopnik so bili odrinjeni od govornika.

¹⁷ Slovenec (S), SN in Naprej, 27. maja 1918.

¹⁸ Straža, 3. junija 1918.

¹⁹ Mons. dr. Jože Jagodic, Nadškof Jeglič, Celovec 1952, 224.

Oblastni zastopnik na tem zborovanju, koncipist Gustav Golia, končuje svoje poročilo takole: »Zvečer so se mladi ljudje vpregli v voz, ki je Korošca in njegovo spremstvo peljal na kolodvor. Korošec se je tamkaj zahvalil vsem zborovalcem za udeležbo, pri čemer je poudaril, da se je treba le modrosti vlade, prepovedi tega zborovanja zahvaliti, da je ta tabor tako uspel. Ta prepoved je navduševanje le še stopnjevala in še bolj utrdila prepričanje o nujnosti ustanovitve jugoslovanske države.«²⁰

To briskiranje prepovedi shoda je vlado, posebej pa še deželnega predsednika Attemsa, razdražilo. Izdana so bila še ostrejša navodila orožnikom. Vendar pa so tudi še na nadaljnjih shodih, o katerih so poročali časniki: 9. junija v Metliki, 23. junija na Vranskem in 30. junija v Št. Juriju ob južni železnici ter v Naklem pri Kranju sklicatelji shodov govorili. Iz Metlike, 9. junija, so zborovalci zaradi prepovedi shoda šli kar čez Kolpo na hrvatsko stran in so tamkaj zborovali. Tu se je dualizem enkrat pokazal tudi z dobre strani. V Št. Juriju ob južni železnici, 30. junija, so hoteli zborovalci vladnega zastopnika najprvo zlepa pripraviti do tega, da bi dovolil zborovanje. Zapeli so celo cesarsko pesem. Ko pa se zastopnik ni dal omeščati, ga je neka ženska osuvala in zborovalci so zapeli »Hej Slovani«. V Naklem sta bila isti dan sklicana manifestacijski shod za deklaracijo in občni zbor krajevne organizacije SLS. Ko je bil shod prepovedan, je večina zborovalcev odšla na občni zbor krajevne organizacije SLS. Govoril je urednik koroškega »Mira« Smoder o preganjanju koroških Slovencev. Ko pa je Cilka Krekova v svojem govoru izrekla besedo deklaracija, ji je oblastni zastopnik vzel besedo.

Glavna tarča napadov nemških nacionalistov, sploh Nemcev, razen nemških socialdemokratov, in ukrepov nemškega vladnega kurza je bil predsednik Jugoslovanskega kluba dr. Korošec. Njegovi govori v letu 1918 so postajali res čedalje bolj odločni. Bil je izreden delavec, stalno v gibanju po terenu. Funder, urednik Reichposte ga imenuje »bojevitega voditelja SLS in bolj robustnega, kakor je bil dr. Krek.«²¹ Korošca so sprejemali kot suverena, z velikimi ovacijami, kjer se je prikazal. Ko je npr. 13. septembra 1918 napovedal samo obisk Kranja, je mesto razobesilo zastave, liberalni občinski odbor je sklical slavnostno sejo, na kateri je potem govoril tudi Korošec. Organiziran je bil družabni večer in priredili so mu podoknico. Vlada nemškega kurza se je borila proti Korošču na različne načine. Predvsem so bili od sredine maja dalje zaplenjeni vsi Koroščevi govori, tudi če je politična oblast objavo govorov drugih govornikov vsaj deloma dovolila. Kranjski deželni predsednik Attems je že v začetku junija 1918 prosil notranjega ministra za dovoljenje, da bi smel Korošču zabraniti obisk Kranjske oz. da bi ga smel izgnati, če bi se pojavil na Kranjskem. In še septembra 1918 je bilo odposlano od kranjskega deželnega predsedstva notranjemu ministru na Dunaj poročilo, sestavljeno od Laschana, menda Attemsovega tajnika, poročilo, v katerem so med drugim naslednje trditve in predlogi: »Kakor je vaši ekselenciji znano, je spiritus rector v vprašanju ustanovitve samostojne ju-

²⁰ AS, Preds. Min. za notr. zadeve, Dunaj, Präs, des k. k. Min. des Innern. Prot. Nr. 13302/M. I. eks. 1918, 6. junija.

²¹ Prim.: Friedrich Funder, Vom Gestern ins Heute, Wien 1952, 529.

goslovanske države slej ko prej državnozborski poslanec dr. Korošec. Dokler ima ta človek možnost, da neovirano stopa v osebni stik s tukajšnjimi veljaki, pač ne moremo uspeti, da bi zaustavili to gibanje in agitacijo... Druga osebnost, pod katere patronco živahno agitirajo na Kranjskem za jugoslovansko stvar, je naši ekselenci prav tako znana. To je knezoškof dr. Jeglič. O njegovem škodljivem vplivu in o sredstvih, ki bi bili primerni, da bi vsaj nekoliko zajezili njegovo nevarno rovarjenje, sem nazadnje poročal ministrskemu predsedniku 15. sept.«²²

V tem poročilu predlaga kranjsko deželno predsedstvo nato, da Koroška mobilizirajo kot kurata, da pride tako pod jurisdikcijo vojaške oblasti, a tudi knezoškofa Jegliča je treba zgrabiti z vso ostrostjo in brezobzirnostjo. »Vsa druga sredstva,« tako pravi poročilo »se mi zdijo v danih okoliščinah več ali manj iluzorična, ker ne sežejo zlu do korenin.« Nedvomno je ena od bistvenih zmot tega poročila mnenje, da je bilo leta 1918 še mogoče zatrei deklaracijsko jugoslovansko gibanje v Sloveniji z odstranitvijo nekaj vodilnih oseb.

Julija poslanci JK shodov niso več sklicevali. Politična oblast je dobila navodila, da morajo vsak sklican in prepovedan shod brezpogojno preprečiti in da morajo pravočasno ukreniti vse, da bodo razpolagali z zadostno močjo (orožništvom in vojaštvom), da izsilijo respektiranje državne oblasti. Sicer pa je sredi julija bil zopet sklican parlament. 16. julija so morali poslanci poslušati zopet Seidlerja, ko jim je razlagal utemeljenost, neizogibnost nemškega kurza.

Ko je Seidler 23. julija le podal ostavko, ga je nasledil Hussarek. Toda tudi ta ni znal nič bistveno novega povedati. Borba v parlamentu in časnikih, pa tudi na terenu v različnih oblikah se je nadaljevala z nezmanjšano silo. Slovanski dnevi od 16. in 18. avgusta so bili pred razpadom Avstro-Ogrske zadnja velika manifestacija jugoslovanskih narodov (brez Bolgarov seveda) ter Čehov in Poljakov za samoodločbo narodov in za svoje nacionalne države. V teh dneh pa je bil ustanovljen tudi NS za Slovenijo in Istro, »čigar namen je delovati za zedinjenje jugoslovanskega naroda v samostojno državo in čigar delokrog je sklepati in odločevati v vseh zadevah, ki jih v NS zastopani činitelji priznajo za skupne.«²³ V kakšnem vzdušju je potekalo to zborovanje, kažejo v policijskem poročilu npr. naslednje besede: »Rojstnega dne cesarjevega se ni spomnil nihče. Zdi se, da je dr. Korošec za slovansko zborovanje namenoma izbral 17. avgust.«²⁴ Šušteršičeva Resnica z dne 24. avgusta 1918 pa je pisala, da je ljubljanski župan »pozval občinstvo, naj izobesi slovanskim gostom na čast slovenske trobojnice.«, ni ga pa kakor druga leta pozval naj razobesi cesarske zastave. Vožnja v Št. Janž k odkritju spominske plošče dr. Kreka in nazaj v Ljubljano pa je bila, kakor se izražajo časniki tistih dni, pravi triumfalni pohod. Tamkajšnjega zborovanja z govori, čeprav

²² Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, An seine Exzellenz den Herrn k. k. Min. des Innern-Für den Landespräsidenten Laschan m. p.

²³ Dr. Josip Jerič, Narodni svet, zbornik Slovenci v. desetletju 1918—1928. Ljubljana 1928, 145.

²⁴ Evgen Jarc, Iz zgodovine majske deklaracije, Čas XXI, 1926/27, 265;

prepovedanega, policija in žandarmerija ni mogla preprečiti. Politična oblast na Kranjskem je bila zaradi tega od notranjega ministra grajana, češ da se je pokazala avtoriteta državne oblasti kot iluzorična,²⁵ Besede Korošca na tem zborovanju: »Kvišku glave, ker približuje se vaše odrešenje« so se kmalu pojavile na razglednicah in v tisočih izvodih preplavile Slovenijo. Korošcu ob deklaracijskem gibanju ni mogoče odrekati neke veličine.

Narodni svet za Slovenijo in Istro, ustanovljen v teh dneh, je bil izrečno zamišljen kot sestavni del bodočega centralnega NS, ki naj se ustanovi v Zagrebu kot predstavnik vseh Jugoslovanov habsburške monarhije. Slovenci v položaju, v kakršnem so bili, niso mogli čakati, kdaj se bo na Hrvatskem zganila najmočnejša stranka Hrvatske — hrvatsko srbska koalicija. Dobro izraža to razpoloženje pismo iz Slovenije, objavljeno v Glasu Slovenaca Hrvata i Srba, 6. julija 1918: »Slovenci, pak, koji imaju najveću i najogroženiju narodnu granicu, ne mogu čekati vse dok se prilike u Banovini potpuno razbistre, a da oni dotle ostanu pasivni. Tko vole zna šta su borbe u Mariboru, Koruškoj, Gorici, Trstu i Zapadnoj Istri, odmah će priznati da željezo treba kovati odmah. Ogroman statistički i na našim pretenzijama temeljni rad ne može čekati, da se prvo razbistre stranački odnosi u Banovini.«

Septembra nato so bili ustanovljeni pokrajinski odseki NR za Slovenijo in Istro: 11. v Trstu, 13. za Goriško, 19. za Koroško in 26. za Štajersko. Šele 6. oz. 8. oktobra nato je bilo ustanovljeno in konstituirano Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba v Zagrebu, kakor so ga predvidevali ustanovitelji NR sveta za Slovenijo in Istro že 16. in 17. avgusta. Oktobra 1918 je bilo ustanovljenih v Sloveniji okrog 130 narodnih svetov.

Ko je bila nato 29. oktobra proglašena v Zagrebu in Ljubljani Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, so Narodno vijeće v Zagrebu in Narodni svet v Sloveniji prevzeli oblast, postali so predstavniki nove suverenosti. Nimamo še razprave, ki bi opisala, kaj so ti narodni sveti tedaj pomenili, kakšno delo so opravili. V Sloveniji je Narodni svet kot državna oblast že čez nekaj dni nadomestila narodna vlada za vso Slovenijo. Prenehala je deželna razkosanost Slovenije, ki je Slovence obsojala v nemoč in jih zlasti na Koroškem in Štajerskem izpostavljala napredujoči germanizaciji. Krajevni narodni sveti so opravili pri osvajanju oblasti v tistih predelih Slovenije, ki jih je obvladovala nemška buržoazija, važno nalogo. Slovenskim vojaškim prostovoljcem in tem narodnim svetom se je zahvaliti za osvoboditev Maribora in štajerskega Podravja ter Mežiške doline na Koroškem. To je bilo tem važnejše, ker Jugoslovanski odbor v Londonu zaradi nasprotovanja Italije in srbske vlade ni dosegel priznanja, kakor ga je izvojeval Češkoslovaški narodni svet in zato tudi ni imel legitimacije, da bi predlagal, da bi antanta tako kakor za češkoslovaško ozemlje določila demarkacijsko črto, do katere naj do sklenitve mirovne pogodbe sega, uprava nove državne oblasti. Bilo je torej odvisno vse od razmerja sil na samem terenu. To silo pa je predstavljalo le po deklaracijskem gibanju prebujeno in v narodnih svetih organizirano slovensko

²⁵ Evgen Jarc, prav tam, 266.

ljudstvo. Politično in vojaško je bil slovenski narod v za meje najodločilnejših prvih mesecih po razpadu Avstro-Ogrske sicer zelo osamljen. To pa je poglavje, ki bi ga bilo treba posebej obdelati.

Ne bi bilo Narodnega vjeća v Zagrebu, če ne bi deklaracijsko gibanje ustvarilo pogojev za njegovo ustanovitev. Narodno vijeće pa je bilo tisti oblastni organ, ki je vezal vse Jugoslovane na ozemlju bivše Avstro-Ogrske in bil njena centralna oblast. Bil je tisti organ, ki je imel legitimacijo, da se pogaja s Srbijo o združitvi.

Zusammenfassung

DIE DEKLARATIONSBEWEGUNG BEI DEN SLOWENEN

»Die Deklarationsbewegung bei den Slowenen« ist ein Vortrag, welcher am Kongress der Historiker Jugoslawiens in Ohrid am 6. September 1969 abgehalten wurde. Er wiederholt teilweise, grösstenteils ergänzt er aber den gleichbetitelt Vortrag, der auf der Jugoslawischen Akademie für Wissenschaft und Kunst in Zagreb am 27. Dezember 1968 abgehalten wurde.

Die Deklarationsbewegung begann während des Weltkrieges als Schlusskapitel der geschichtlichen Einigungsbestrebungen der jugoslawischen Völker auf dem Boden der habsburgischen Monarchie mit der sogenannten Maideklaration, welche die im Jugoslawischen Klub unter dem Vorsitz des Slowenen Dr. Anton Korošec vereinten Abgeordneten der österreichischen Hälfte der Monarchie im österreichischen Abgeordnetenhaus am 30. Mai 1917 vortrugen.

Auf Grund des Nationalitätenprinzips und des kroatischen Staatsrechtes verlangte diese Deklaration den Zusammenschluss des gesamten Territoriums, auf welchem Slowenen, Kroaten und Serben wohnten, in ein selbstständiges, von jeder fremdnationalen Herrschaft befreites, demokratisch aufgebautes Staatsgebilde unter dem Szepter der habsburg-lothringischen Dynastie.

In den ersten Monaten erweckte die Maideklaration nicht einmal in Slowenien eine grössere und breitere Zustimmung. Um aber auch die breitesten Volksmassen für die Maideklaration lebhafter zu bewegen, gab Laibacher Bischof Dr. Jeglič die Initiative zur sogenannten Laibacher Erklärung zu Gunsten der Maideklaration, welche die beiden führenden slowenischen Tageszeitungen »Slovenec« und »Slovenski Narod« am 15. September 1917 veröffentlichten, jedoch in jener Zeit noch ohne Mitwirkung der sozialdemokratischen Partei.

Mit der Laibacher Erklärung begann in Slowenien eine immer grösseren Umfang einnehmende Bewegung und zwar in der Form von Unterschriften von Einzelpersonen und Vereinen, wie auch von Erklärungen der Gemeindeausschüsse. Adressiert waren die Erklärungen an den Jugoslawischen Klub in Wien und sind heute aufbewahrt im Pokrajinski arhiv in Maribor.

Die Deklarationsbewegung nahm stark radikale Formen an unter dem Einfluss der Oktoberrevolution. Mit der Idee des nationalen Selbstbestimmungsrechtes beeinflusste die Oktoberrevolution auch die bürgerlichen Führungskreise der Deklarationsbewegung. Radikale Einflüsse hatten auch die freundschaftlichen Beziehungen des Jugoslawischen Klubs und des Tschechischen Bundes, wie auch die Kriegserklärung Amerikas an Österreich-Ungarn im Dezember 1917. In den Erklärungen für die Maideklaration war die Habsburgerklausel immer mehr im Schwinden begriffen.

Bis zum Frühjahr 1918 wurden in Slowenien rund 350.000 Unterschriften abgegeben, ausserdem erklärten sich, nach Fran Erjavec, dafür 564 Gemeindeausschüsse. Am lebhaftesten war die Deklarationsbewegung in Steiermark, behindert war sie am meisten in Kärnten. Aber auch dort wurden für die Deklaration rund 19.000 Unterschriften gesammelt und auch 10 Gemeindeaus-

schüsse erklärten sich dafür. 104 Priester unterschrieben sie. In Krain behinderte die Deklarationsbewegung der bedingungslos österreichisch und dynastisch orientierte Landeshauptmann Dr. Sušteršič, aber ohne grösseren Erfolg. Die Deklarationsbewegung im Bereich der Isonzofront behinderten die Militärkommandos.

Bis Frühjahr 1918 waren öffentliche, allgemeinvölkische Manifestationsversammlungen für die Maideklaration nicht erlaubt. Wahrscheinlich unter dem Einfluss der Erklärungen Wilsons und Lloyd Georges im Jänner 1918 und der verhältnismässig günstigen Lage der Zentralmächte auf den europäischen Kriegsschauplätzen. In Erwartung, dass die Deklarationsbewegung deshalb abflauen wird, begannen die österreichischen Verwaltungsbehörden im März 1918 die Abhaltung von öffentlichen allgemeinvölkischen Versammlungen zu genehmigen.

Die Deklarationsbewegung aber beruhigte sich nicht. Im Gegenteil, aus den Resolutionen, welche die zahlreichen Volksversammlungen annahmen, verschwand die Habsburgerklausel. Auf der Volksversammlung im steirischen St. Janž in der Nähe des kärntnerischen Dravograd (Drauburg) vom 7. April 1918, an der auch zahlreiche Kärntner Slowenen teilnahmen, kam es zwischen den Versammlungsteilnehmern und den deutschnationalen Angreifern zum ordentlichen Handgemenge. Die deutschen Zeitungen erhoben ein Zetergeschrei. Die Marburger Zeitung berichtete sogar vom Korošec-Bürgerkrieg. Die Nachricht von diesem Vorfall drang auch ins Ausland.

Am 3. Mai sprach hernach der österreichische Ministerpräsident Seidler in einer Versammlung der Spitzen der parlamentarischen Klubs des österreichischen Abgeordnetenhauses über die jugoslawische Frage und erklärte, dass auch im Falle, dass es zur Gründung eines jugoslawischen Staates kommt, neben Österreich und Ungarn unter dem Szepter der Habsburger, in diesem Staat kein Territorium auf dem Wege zum Adriatischen Meer bestehen wird, dass heisst kein slowenisches Territorium. Diese Erklärung aber hat die Habsburgerklausel der Maideklaration bei den Slowenen völlig entwertet. Die Maideklaration bedeutet von da an nur noch die Forderung nach politischer Einigung der Slowenen, Kroaten und Serben in einen selbstständigen Staat. Als am 25. Mai auch Kaiser Karl beim Empfang einer Abordnung von Deutschen aus Krain, Steiermark, Kärnten und Küstenland eine Erklärung abgab, die dem Sinne nach noch rücksichtsloser war als die Erklärung Seidlers, war umso mehr klar, dass die Slowenen in Österreich nichts mehr zu suchen haben.

Als den sturmbewegtesten Monat im Zuge der Deklarationsbewegung bis Oktober 1918 müssen wir wohl den Monat Mai bezeichnen. In diesem Monat kam es auch zu Meutereien der slowenischen Soldaten: zur Meuterei in Judenburg am 12., in Murau am 14. und in Radkersburg am 21. Mai. Die Meuterei in Judenburg war überhaupt die erste grosse Meuterei der Soldaten der österreichischen Armee im Hinterlande.

Auf der grossen Volksversammlung in St. Vid bei Ljubljana (Laibach) wurden sehr radikale Resolutionen für die staatliche Selbständigkeit der Jugoslawen angenommen. Eine besondere Bedeutung hat diese Versammlung auch wegen des solidarischen Auftrittes des Vorsitzenden der Jugoslawischen sozialdemokratischen Partei Anton Kristan. Die österreichische Verwaltungsbehörde begann jedoch im Monate Mai die Deklarationsversammlungen unter wie immer beschaffenem Vorwand schon zu verbieten. Auf die Versammlungsorte der einberufenen aber verbotenen Versammlungen begann sie ausser den Regierungsvertreter und der Gendarmerie auch militärische Assistenz zu schicken.

Mit der Maideklaration begann als Schlusskapitel der Einigungsbestrebungen der jugoslawischen Völker die jugoslawische Bewegung auch in Kroatien, Dalmatien, sowie auch in Bosnien und der Herzegowina, doch erreichte dort diese Bewegung nicht so stürmische und massenhafte Teilnahme als in Slowenien.

Schon während der sogenannten slawischen Tage in Ljubljana vom 16. bis zum 18. August 1918 hat sich die Ohnmacht der österreichischen Staatsobrigkeit herausgestellt; sie war nicht mehr imstande verschiedene Ansprachen, Versammlungen und Manifestationen zur Gründung der Nationalstaaten der

Jugoslawen, Tschechen und Polen zu verhindern. In den Reden und Manifestationen dieser Tage erinnerte sich niemand mehr an den 17. August, den kaiserlichen Geburtstag, und in Ljubljana (Laibach) waren die Häuser fast durchwegs mit slowenischen dreifarbigem Fahnen — ohne schwarzgelben Fahnen — beflaggt. Der österreichische Innerminister bezeichnete deshalb die österreichische Staatsobrigkeit in Ljubljana als illusorisch.

Während der slowenischen Tage wurde als Ansatz einer neuen staatlichen Obrigkeit ein Nationalrat für Slowenien und Istrien gegründet. Geplant war er als Bestandteil eines zukünftigen zentralen Nationalrates, der für das ganze jugoslawische Territorium der habsburgischen Monarchie in Zagreb (Agram) gegründet werden soll. Zur Gründung dieses Nationalrates (Narodno Vijeće) in Zagreb kam es dann im Oktober 1918, als aus ihrer oportunistischen Reserve auch die Regierungspartei, die Kroatisch serbische Koalition, trat.

Am 29. Oktober wurde in Zagreb und Ljubljana der Staat der Slowenen Kroaten und Serben proklamiert.

Zur Gründung des Nationalrates in Zagreb wäre es nicht gekommen, wenn die Deklarationsbewegung nicht die Vorbedingungen zu seiner Gründung geschaffen hätte. Der Nationalrat war jenes Organ, das formell legitimiert war, im Namen der Slowenen, Kroaten und Serben der ehemaligen habsburgischen Monarchie über die Frage der Vereinigung mit Serbien in Verhandlung zu treten.